

„Slučaj Gudovac“ 28. travnja 1941.

U radu se govori o slijedu događaja i okolnostima koje su dovele do pogubljenja pravoslavnoga srpskog stanovništva u mjestu Gudovac kraj Bjelovara krajem travnja 1941. godine. Dosadašnja jugoslavenska i hrvatska historiografija Drugog svjetskog rata uvijek je naglašavala da je zločin u Gudovcu bio početak ustaške represije. Međutim, sam događaj dosad nije bio znanstveno obrađen i stavljen u kontekst događaja na širem bjelovarskom području. Uz pomoć izjava preživjelih, dokumenata ustaških vlasti te dokumenata komunističke provenijencije nastalih poslije 1945. godine, autor pokušava prikazati način uspostave i djelovanje nove ustaške vlasti u gradu Bjelovaru i okolici te one događaje koji su neposredno doveli do „slučaja Gudovac“ 28. travnja 1941. godine.

1. U hrvatskoj je historiografiji, koja je istraživala i donosila sudove o karakteru razdoblja NDH 1941-1945, dugo prevladavao tzv. „marksistički“ obrazac koji je bio jednodimenzionalan i redukcionistički uz nedvojbeno dodatnu političku instrumentalizaciju. Pod pritiskom takvog obrasca „ništa se nije moglo oteti jednostavnoj shemi desno-lijevo, fašizam-antifašizam te konzervativno-napredno“. Takva definicija NDH funkcionirala je kao „dogma“. ¹ Padom „marksističkog“ obrasca 1990. godine nad hrvatskom se historiografijom nadvila opasnost skretanja u reviziju povijesti NDH. Tu je opasnost hrvatska historiografija otklonila tako da je došlo do „reinterpretacije“ povijesti NDH, tj. do pokušaja njene objektivizacije. Međutim, istraživači razdoblja NDH ne mogu tek olako preskočiti trnovitu problematiku ustaških zločina; to je najmanje mjesto gdje se može tražiti „revizija“ i promjena „obrasca“ (MATICKA 1995, 255). U ovom se radu uz pomoć dokumenata različitih provenijencija pruža pogled na „slučaj Gudovac“ s više motrišta, smještajući ga u kontekst događaja i u okolnosti propasti i vojnog poraza Kraljevine Jugoslavije i rađanja NDH na području bjelovarskog kraja.

Gudovac je mjesto nadaleko od Bjelovara na putu prema Čazmi. Prema popisu iz 1931. godine imalo je 330 kuća i 1.073 stanovnika. U naselju je bilo miješano stanovništvo: dvije trećine činili su Hrvati, a Srbi preostalu trećinu. Prema po-

¹ O problemima historiografije oko prikaza NDH u: KISIĆ KOLANOVIĆ 2002, 685; I. GOLDSTEIN, 2001; DIZDAR – SOBOLEVSKI 1999; PETRINOVIĆ 2002; JELIĆ 1991a; MATICKA 1995, 254-257; I. GOLDSTEIN 1994, 321-332; JELIĆ 1991b, 273-284; S. GOLDSTEIN 2000, 191-261.

pisu iz 2001. broj stanovnika je ostao otprilike isti (1.075), a od toga 65 Srba. Općina Gudovac imala je prema popisu iz 1931. godine oko 8.000 tisuća ljudi, a od toga je bilo 3.000 Srba. Mjesto je nastalo još u srednjem vijeku. Osim seobe Vlaha tokom 16. stoljeća, posljednja se veća seoba u taj kraj dogodila između dva svjetska rata kada se doselio veći broj ljudi iz Hrvatskog zagorja u dio Gudovca koji se naziva Hrašće.

Područje Gudovca je nesumnjivo bio bogat stočarski i poljoprivredni kraj. Međutim, velika gospodarska kriza dovela je do pada cijena poljoprivrednih proizvoda, pa je na bjelovarskom području u dugove palo preko 39% posjeda (BLAŽEKOVIĆ 1985). Budući da su u Gudovcu zbog toga mnoge obitelji osiromašile, bile su prisiljene raditi kao nadničari kod bogatijih porodica. To se posebno odnosilo na tek doseljene Zagorce. U Gudovcu je prije Drugog svjetskog rata bilo središte općine s načelnikom i drugim osobljem.

2. Jedan od najranijih prikaza gudovačkog događaja donosi Šime Balen (1952, 102-107) u svojoj maloj knjižici „Pavelić“ koja je zanimljiva po tome što donosi dio izjave Rudolfa Srnaka, ustaškog tabornika iz Gudovca, koja je dana poslije rata Zemaljskoj komisiji za ratne zločine (ZKRZ).² Uskoro zatim izlazi knjiga Rade Kovača u kojoj je tok događaja u Gudovcu ukratko opisan (KOVAČ 1952, 78-80). Fikreta Jelić-Butić u monografiji „Ustaše i NDH 1941-1945“ samo spominje strijeljanje Srba iz Gudovca (JELIĆ-BUTIĆ 1977, 166), dok u svojoj knjizi o Hrvatskoj seljačkoj stranci daje zamjetljivu pozornost događajima u Bjelovaru, posebno oko uključivanje pripadnika Seljačke zaštite u službu ustaškog režima (JELIĆ-BUTIĆ 1983, 46-47). Milan Bulajić prenosi dijelove svjedočenja Srba koji su preživjeli strijeljanje te popis žrtava (BULAJIĆ 1988, 252-264). Svoj je prilog dao i Zdravko Dizdar koji znatno detaljnije opisuje događaj pokušavajući mu dati širi aspekt (DIZDAR 1989, 27-29). Jure Krišto u svojoj knjizi „Katolička crkva i NDH 1941.-1945.“ s pravom napominje kako događajima u Gudovcu „nitko ne daje detaljnijih detalja“ da bi se mogao „stvoriti neki konkretniji sud“ (KRIŠTO 1988, 158).³ Nedavno je izašla knjižica Miloša Bjelovitića, u kojoj je autor uz vlastite osvrtne donio i cjelovitu autobiografiju Ilije Jarića, jednog od preživjelih Gudovčana (BJELOVITIĆ 2002).

O ustaškoj akciji u Gudovcu postoji relativno velik broj autentičnih dokumenata. Radi se o iskazu Rudolfa Srnaka, ustaškog tabornika iz Gudovca, prijavi Martina Cikoša, zapovjednika seljačke zaštite u Gudovcu, svjedočanstvo četvorice od petorice preživjelih mještana Gudovca i okolnih sela koji su preživjeli strijeljanje, izvatke iz dnevnika Pavla Gregorića, člana CK KPH, koji je upravo tih dana u bjelovarskom kraju organizirao ustanak, izvještaje Kotarske i Gradske komisije

² Balen donosi netočan datum zločina 27. IV. 1941, dok je pravi datum 28. IV. 1941.

³ Autor u fusnoti 8 na istoj stranici spominje „navodni masakr srpskih civila u noći 27. do 28. travnja 1941.“, ali nije precizirao na što misli pod tim jer ga u tekstu ne negira.

grada Bjelovara Zemaljskoj komisiji za ratne zločine (ZKRZ), svjedočenje Slave Srnak, žene Rudolfa Srnaka iz 1952 godine, pismo Marte Popović, sestre jednoga od ubijenih upućeno protojereju Radoslavu Grujiću.

3. Napadom Njemačke i njezinih saveznika 6. travnja 1941. na Kraljevinu Jugoslaviju rat se preselio i na hrvatske prostore, tj. na Banovinu Hrvatsku. Vodstvo HSS-a na čelu s Mačekom, potpredsjednikom jugoslavenske vlade, pozvalo je hrvatski narod na „puni red i disciplinu na svakom mjestu, bilo kod kuće ili u vojsci“. Težnja vodstva HSS-a bila je održati potpunu političku kontrolu u danoj situaciji (JELIĆ-BUTIĆ 1983; MAČEK 1992). Međutim, trupe jugoslavenske vojske, slabo naoružane i pokretljive, nisu se mogle oduprijeti napadu sila Osovine, pa su zbog staromodne vojne strategije postale laka meta njemačkih postrojba. Ali osim problema opskrbe i naoružanja, jugoslavenska je vojska imala i politički problem. Rudolf Horvat piše „Hrvatski se vojnici nisu odazvali pozivu malodobnog kralja Petra II. Oni su bez ikakva dogovora odlučili, da se u tom ratu neće boriti za opstanak Jugoslavije, koju su smatrali tamnicom hrvatskog naroda“ (HORVAT 1942, 622).⁴ Takvo je raspoloženje došlo do izražaja među vojnicima 108. pješadijskog puka na području Velikog Grđevca kod Bjelovara koji su pod vodstvom tzv. mirotvornog komiteta organizirali pobunu i otkazivanje poslušnosti komandi.⁵ Uskoro su dijelovi 108. puka zajedno sa seljačkom zaštitom razoružali žandarmersku postaju u Garešnici i krenuli prema Bjelovaru. Pobunjenim se vojnicima pridružuju pripadnici ustaškog pokreta iz Bjelovara pod vodstvom Mije Hansa. Istovremeno u gradu načelnik Julije Makanec zajedno s Ivanom Šestakom, u ime ustaške organizacije, te Franjom Hegedušom, zastupnikom HSS-a u Bjelovaru, traži predaju štaba armije u gradu. Već rano ujutro nekoliko vojnika pobunjenog 108. puka ulazi u Bjelovar te se sukobljava sa srpskim žandarima, koji ubijaju dvojicu, a trojicu vojnika teško ranjavaju. Uskoro su ostale postrojbe 108. puka prisilile srpske časnike na povlačenje iz Bjelovara. 108. puk ulazi u grad i razoružava preostale srpske časnike. Burno pozdravljen od građanstva, Makanec 8. travnja popodne proglašava uskrnuće Nezavisne Države Hrvatske. Prema sadržaju Mačekova telefonskog razgovora s Bjelovarom 9. travnja može se zaključiti da je on tada tražio slanje pobunjenog puka nazad na položaj. Izjavio je pritom da će sam doći u Bjelovar, što nije ispunio.⁶ Vođe pobune i nove ustaške vlasti traže vezu s njemačkom komandom da je obavijeste o situaciji u gradu i da joj predaju grad. Dva dana kasnije, 10. travnja njemačke postrojbe prolaze prema Zagrebu kroz Bjelovar. U pojedinim selima, naročito u Gudovcu, dolazi do uključivanja

⁴ Treba napomenuti da su razlozi nemotiviranosti za borbu višestruki te ih treba promatrati sa stanovišta globalnih vojno-političkih prilika u Europi i unutrašnjih prilika u Kraljevini Jugoslaviji. Više o tome: HUTINEC 2004, 193-208.

⁵ Radi se o satniku Ivanu Mraku, poručniku Leopoldu Supančiću i naredniku Ivanu Cveku.

⁶ MAKANEC 1944, 102-112; JELIĆ-BUTIĆ 1983; VELAGIĆ 1994, 135-143

pripadnika Zaštite u službu novoga ustaškog režima. Pobuna 108. puka i ustaško preuzimanje vlasti prije formalnog proglašenja NDH 10. travnja 1941. dobilo je velik publicitet u novinstvu prvenstveno kao argument da se hrvatski narod digao na ustanak na poziv Pavelića u vrijeme kratkotrajnoga travanjskog rata.

Iako protjerane iz grada, preostale skupine jugoslavenske vojske nalazile su se u njegovoj blizini. Pripadnici Slavenskoga konjičkog puka našli su se u okolici sela Donjih Mosti. U puku je bilo dosta četnički nastrojanih podčasnika i časnika koji su vjerovali da će se rat nastaviti. No budući da su bili izolirani, a više su se komande bile raspale, bili su prepušteni vlastitoj inicijativi. Kada su doznali za proglašenje Nezavisne Države Hrvatske, počeli su iskazivati otvorenu mržnju prema lokalnome hrvatskom seljaštvu. Uhitili su jedanaest osoba iz Donjih, Srednjih i Gornjih Mostiju kao obveznika koji se nisu javili sa zapregama na poziv za opću mobilizaciju kao i one koji su se vratili iz jedinica. Prema nekim tvrdnjama seljaci su tražili od vojnika da predaju oružje. No uskoro su svi uhićeni seljaci ubijeni i to bez suđenja (VELAGIĆ 1994, 135-143).⁷

4. U Gudovcu je Martin Cikoš, vođa Zaštite, 8. travnja 1941. zatražio od komandanta Jordanovića, koji je u Gudovcu zapovijedao s odredom od 3.500 vojnika, da mu omogući da kao predsjednik Kotarskog odbora HSS-a i satnik Hrvatske seljačke zaštite održi govor pred jedinicama. Nakon dopuštenja Cikoš je pozvao vojnike da otkazu poslušnost beogradskoj vlasti i da se „podvrgnu ustaškoj vladi u Zagrebu“ (DIZDAR 1989, 27-29). Uskoro su vojnici razoružani i pušteni kućama. Cikoš u svom izvješću piše: „11. travnja organizirao sam 85 članova Hrvatske Seljačke Zaštite u narodnu stražu radi sigurnosti javnog reda i za čuvanje 7 vojnih magazina u Gudovcu sa raznovrsnim oružjem koje sam nakon 14 dao prevesti u Bjelovar sa 140 seljačkih kola“ (DIZDAR 1989, 27-29).

Odmah poslije preuzimanja vlasti, pripadnici su ustaškog pokreta, na čelu s dr. Makancem, počeli zauzimati sve položaje vlasti u Bjelovaru. Tako je za kotarskog predstojnika postavljen Josip Verhas, Nijemac, za ustaškog tabornika u gradu Đuro Vojnović, ustaškog povjerenika Mijo Hans, a za šefa gradskog redarstva Alojz Čukman koji je odmah donio naredbu da pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti moraju nositi na lijevom rukavu crvenu traku sa natpisom „Srbin – Serbe“. O tome imamo svjedočanstvo Pavla Gregorića, člana CK KPH, koji je 15. travnja doputovao u Bjelovar kako bi sagledao situaciju i porazgovarao s lokalnim komunistima: „Prolazeći Bjelovarom od stanice prema Šenoinoj ulici, primijetio sam među stanovništvom prilično velik broj ljudi koji su nosili, ako se ne varam, na lijevom rukavu iznad nadlaktice crvenu traku na kojoj je bilo odštampano crnim slovima ‘Srbin’, a ispod toga na njemačkom ‘Serbe’. Bio je sajmeni dan i Bjelovar je bio pun seljaka, među kojima i dosta njih s crvenim trakama. U parku sam sreo dvije mlade seljanke s istim oznakama. Hrabro, Srpkinje! – rekao sam im u prolazu. Mi se gospodine i ne bojimo – glasio je odgovor“ (GREGORIĆ 1969, 44).

⁷ Donesen je i popis imena spomenutih seljaka.

Uskoro je počelo i formiranje ustaških organizacija na terenu. Julije Makanec je za privremenog zapovjednika Oružničkog krila Bjelovara imenovao Ivana Garšičića, javnog bilježnika, koji je ubrzo izjavio da će organizacija područnih oružničkih stanica u okrugu biti u najskorije vrijeme provedena. Za komandanta mjesta Bjelovar postavljen je Ivan Mrak, zrakoplovni kapetan, koji se istakao u pobuni 108. puka. Uz pomoć oružništva i Zaštite uspostavljala se vlast na terenu.

Nesumnjivo da su se pripadnici ustaškog pokreta imali strah od gomile oružja koje je ostalo nakon rasula jugoslavenske vojske, koje su mnogi donosili iz vojske kući, da ne bi palo u ruke protivnika njihove vlasti. „Razoružanje pučanstva jeste najvažniji dio našeg rada u sadanje vrijeme. (...) U tom pogledu imade se najbezobzirnije postupati te stvoriti plan za izvršenje istoga te ga najenergičnije sa svim raspoloživim sredstvima provoditi. (...) da se mjesto za mjestom, selo za selom imade razoružati“.⁸ Brzo su počele premetačine nekih kuća. Tako su oko 25. travnja u selu Patkovcu kraj Bjelovara pronašli kod jednoga člana tamošnje komunističke partijske organizacije 80 pušaka i nekoliko mitraljeza (GREGORIĆ 1969, 46). Sekretar partijske ćelije u Virju skupio je i u danima kapitulacije krio 40 pušaka i 2 mitraljeza (BLAŽEKOVIĆ 1985, 82). Njemački general u Zagrebu, Glaise-Horstenau, u svom je dopisu vrhovnom zapovjedništvu Wehrmachta procijenio da je pitanje ne/naoružanja srpskog stanovništva ključno za uspjeh mlade hrvatske države.

Obračun novih vlasti s „nepodobnim elementima“ u gradu počeo je vrlo rano. Julius Eker⁹, član Okružnog komiteta KPH Bjelovar, uhićen je već 12. travnja (GREGORIĆ 1969, 44). Zatim je 20. travnja zatvoren Milan Bakić¹⁰, dok je do 22. travnja uhićen najveći dio članova Partije. Nova uhićenja provedena su nakon 24. travnja kada su u zatvoru završili komunisti Stevo Šabić, dr. Franko Winter¹¹, Šandor Kiralj¹². Uskoro je u kotaru Bjelovar uhićeno nekoliko stotina ljudi nepoćudnih vlastima te je većina otpremljena na druge lokacije, većinom gubilišta. Situacija se sredinom travnja nije smirivala. Ostaci srpske vojske su još djelovali u okolici. Tako postoji izvještaj Miše Saboleka, zapovjednika Bjelovarske privremene oružničke čete, u kojem sredinom travnja izvještava Prvi oružnički puk u Zagrebu: „Okolica Bjelovara opsjednuta je od Srba, koji čine nasilja, ubijaju i pljačkaju kuće po selima Narti, Gudovcu i šumi Česmi“. Zbog toga je poslao 35 oružnika „da suzbiju nasilje“. Odgovoreno mu je telefonski da „preduzme sve

⁸ Naredbu je 18. travnja donio Slavko Kvaternik s rokom do 24. travnja. Međutim, ti su rokovi pomicanji. *Sjeverozapadna Hrvatska u NOB 1981*, 18: Zapovjedništvo oružane snage Države Hrvatske, Vojskovođa od 18. 4. 1941, proglas; HDA, Bjelovarsko popunidbeno zapovjedništvo, V.T. br. 17, 16. 7. 1941.

⁹ Nakon kratkog zadržavanja u zatvoru pušten je pa ponovo uhićen i pogubljen u Jasenovcu.

¹⁰ Nakon logora Danice u Koprivnici otpremljen je u Jadovno i tamo ubijen.

¹¹ Nakon dva mjeseca pušten, pobjegao je u partizane.

¹² Pušten i ponovo uhićen i 1944. pogubljen u Jasenovcu.

mjere i zavede red prema situaciji na terenu“ (DIZDAR 1989, 28).¹³ Zabrinut zbog takvoga nesigurnog stanja, u Bjelovar je stigao i Andrija Artuković, povjerenik za cjelokupnu javnu sigurnost i javnu upravu u NDH. Tom je prilikom razgovarao s kotarskim predstojnikom Josipom Verhasom. Među Verhasovim službenicima govorilo se o nekim budućim akcijama na terenu da se smiri stanje i pošalje poruka neprijateljima ustaške vlasti.¹⁴

5. Sam povod događaju u Gudovcu tekao je ovako. Milan Radovanović, Srbin, otišao je kući u selo Prgomelje odmah nakon što se sa 108. pukom vratio u Bjelovar. Zbog toga nije na vrijeme predao vojnu opremu i time se razdužio. Kada je poslije nekoliko dana došao u općinu predati oružje, stavljen je u pritvor. Sutradan je Radovanović trebao biti priveden u Bjelovar. U njegovoj su pratnji bila dvojica zaštitara. Na putu prema Bjelovaru pratnja je napadnuta te je jedan zaštitar poginuo, a drugi je ranjen. I Radovanović je poginuo u toj pucnjavi. Istoga je dana izgleda u Gudovcu u svojoj kući ubijen još jedan zaštitar. Taj je događaj ustaška vlast energično iskoristila.¹⁵ U ustaškom izvještaju piše da je riječ „o organiziranom napadu gudovačkih četnika“, što nije dokazano.¹⁶ Neki autori navode da je to inscenirani događaj, što ipak djeluje neuvjerljivo. Izgleda da su to učinili neki bivši pripadnici jugoslavenske vojske na povratku kućama koje su ljudi primjećivali kako se kriju u šumi.¹⁷ Ipak, to je pokrenulo okrutni mehanizam odmazde prema Srbima iz Gudovca i okolnih sela.

Taj je slučaj odmah dojavljen u Bjelovar gdje su Verhas, Srnak i šef policije Čukman održali konzultacije i odmah obavijestili Ravnateljstvo za javni red i sigurnost.¹⁸ Kotarski predstojnik Josip Verhas odmah je otišao u Gudovac potražiti Martina Cikoša, zapovjednika gudovačkih „zaštitara“. Kada ga je našao u kući Srbina Milutina Adžege, spomenuo mu je „da mu ljudi padaju kao snoplje“ a on tu leži pijan.¹⁹ Na to je Cikoš odmah ubio svog domaćina. Te je noći u Gudovcu, na sastanku Cikoša i Verhasa kojima su se pridružili službenik Nikola Pokopac i načelnik Mirko Pavlešić, donesena odluka o pogublivanju. Pokopac je odmah

¹³ Spomenuti izvještaj nalazi se u: AVI BG, Fond NDH, kut. 239, reg. br. 2/3-5.

¹⁴ Kotarski sud u Bjelovaru, posl. br. Kr. 22/52-2, zapisnik od 26. VI. 1952. Saslušanje Josipa Stilinovića, oficijala kod bivše kotarske službe u Bjelovaru.

¹⁵ BALEN 1952; TESLA – JURLINA 1980, 94-95; BJELOVITIĆ 2002, 40. Autori se ne slažu baš u svim detaljima, s neke su činjenice proturječne.

¹⁶ HDA, ZKRZ, Okružna komisija i Kotarska komisija grada Bjelovara, kut. 691, 2/45 i 206/46. Izvještaj. (Dalje: Izvještaj).

¹⁷ HDA, Izvještaj.

¹⁸ HDA, Izvještaj. U izvještaju se potkrala greška jer je Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR) osnovano tek 4. svibnja 1941. godine. Nesumnjivo se misli na Eugena Didu Kvaternika, koji je imenovan za šefa javne sigurnosti grada Zagreba, a njegova je kompetencija bila daleko šira.

¹⁹ HDA, Izvještaj.

krenuo u Bjelovar po pola tone kreča. Izgleda da u prvi mah nije bilo jasno kako reagirati, jer nikakvo naređenje nije stiglo iz Zagreba. Tako je Verhas odmah pri dolasku u Gudovac zapovjedio zaštitarima da uhite „najopasnije“ Srbe. Pod izlikom da idu na saslušanje u općinu, desetero Srba okrutno je ubijeno pred svojim domovima. Kao razlog navedeno je posjedovanje oružja. Rudolf Srnak, ustaški tabornik, kasnije je izjavio: „Tvrđilo se da je kod uhićenih prilikom pretresa pronađena vojna sprema, strojnice i puške. Ja nisam vidio nikakve spreme. Tako se govorilo, ali nije se pokazivalo ništa“ (BLAŽEKOVIĆ 1985, 86).²⁰ Očito da su pojedini elementi zadržavali oružje kod sebe, ali u ovom slučaju to se svakako čini izlikom za progone.

6. Rano ujutro 28. travnja 1941. počela je šira akcija na terenu. Ustaše su otpočele masovno uhićenje Srba do podne u samom Gudovcu, a poslije podne i u selima gudovačke općine: Velikom i Malom Korenovu, Prgomelju, Bolču, Klokočevcu, Tuku, Stančićima i Brezi. U pomoć je protekle noći pozvana i jedina satnija domobrana. Evo kao je početak akcije opisao Ilija Jarić, iz Velikog Korenova, jedan od preživjelih:

„U ponedjeljak 28. travnja oko 3 sata popodne došlo je u selo oko 40 ljudi, zaštitara, obučenih pola vojnički, pola civili. Izdaju naređenje: svi pravoslavci moraju biti kod kuće, uz riječi: ništa se neće dogoditi. Otišli su u donji dio sela od naroda zvan 'Bostan', gdje su živjeli Srbi. Uskoro su po mene došli neki zaštitari. (...) Udarali su kundacima na vrata vičući 'Ruke uvis'. Digao sam ruke i krenuo pod stražom. Ostali su otišli u obližnje kuće i ubrzo doveli moje susjede. (...) Otjerali su nas i utjerali u dvorište Knaus Janka Mađara. Tu je doletio među nas, kao bijesan, jedan čovjek obučen u odijelo jugoslavenskog poručnika, ali je meni izgledao da je to seljak koji je obukao oficirsku uniformu. On nas je sve pretresao i uzeo nam što je našao u džepovima. Počeo nas je i popisivati po imenu i prezimenu, ali je nakon četvrtog prestao. Iza toga je postavio četiri stražara da paze s puškama na nas, dok se ne vrati. Nama je rekao da ne smijemo međusobno razgovarati niti se gledati, a stražarima je dao nalog, ako koji pokuša bježati, da ga slobodno ubije jer za to neće odgovarat. Sjedili smo u tom dvorištu dulje vremena, a onda smo čuli neku galamu s dna sela. Kada se vika približila, vidio sam kako tjeraju sve pravoslavce iz sela. Sve nas. Oko 32, otjerali su u Gudovac. Čitavim putem tjerali su nas da pjevamo neke ustaške pjesme, koje nismo znali, i da vičemo 'Živio Pavelić! Živio Kvaternik!'“ (BJELOVITIĆ 2002, 112-113).

7. Vrlo brzo našlo se u Gudovcu oko 195 ljudi, Srba, muškaraca koji su zatvoreni u općinsku zgradu. Među njima su se nalazila i tri pravoslavna svećenika. U zgradi nisu ostali dugo već, su postrojeni pod zgradom općine. „Pred strojem je stajao Martin Cikoš iz Gudovca, koji je vršio komandu. (...) Pokraj je stajalo još šest žandara. Čuo sam kao je Cikoš pitao ima li među nama koji Hrvat. Javio

²⁰ Radi se o izjavi R. Srnaka koja je data organima unutrašnjih poslova 26. rujna 1947. godine.

se jedan sa desnog krila. Pitaog ga je jer je zaista Hrvat, a zatim ga pustio. (...) Tada se Cikoš okrenuo k nama i rekao nekom nepoznatom: 'Vodniče prebroj!' Isti je izašao prebrojio nas i rekao Cikošu da ima de 187 ljudi. Međutim, vidio sam da se je još ljudi nadstrojilo (BULAJIĆ 1988, 254). Pri prestrojavanju je prema nekim izvorima bio pred općinom nazočan i Eugen Kvaternik, tadašnji ustaški povjerenik za grad Zagreb, koji je netom stigao iz Zagreba. Njegova je nazočnost „slučaju Gudovac“ dala veću dimenziju. Prema saslušanju Slave Srnak iz 1952. godine, ona je naglasila da joj je muž (Rudolf Srnak) govorio da je Dido (Kvaternik) izričito zahtijevao da se za jednog Hrvata mora ubiti 100 Srba.²¹ Da je Kvaternik bio nazočan, potvrđuju iskazi Cikoša i Srnaka koji su dani poslije „Slučaja Gudovac“. Cikoš navodi da je „nastupila oružana akcija, koju ovdje ne mogu navoditi, koju akciju točno poznaje državni tajnik i ravnatelj javne sigurnosti i Reda, Gospodin Eugen Kvaternik, jer je bio 27. travnja u Gudovcu na licu mjesta“ (DIZDAR 1989, 56).²² Očito je da je cijela akcija odobrena iz Zagreba i smatrana je vrlo važnom.

8. Uskoro je grupa od oko 200 ljudi usmjerena prema rijeci Plavnici u blizini Gudovca. Pratilo ju je oko 80 naoružanih zaštitara-ustaša. Kada je skupina došla na livadu koja je služila kao sajmište u Gudovcu, pala je komanda: „Stoj“. Prema svjedočenju Milana Margetića, jednog od preživjelih, tijekom pokolja išao je ovako:

„ (...) Kad je onaj plotun na sajmištu bio opaljen, mi smo svi popadali u tom času na zemlju. Ja nisam bio tada uopće ranjen, ali sam pao s ostalim na zemlju. (...) vidio sam kako jedan čovjek bježi. Kasnije sam doznao da je to Jarić. Nakon drugog plotuna nisu pucali, jer smo mi svi ležali na zemlji i onda su, kako smo ležali u četiri reda, išli redom i klali. Svakog su proboli, a kada su došli do mene, slučajno su me preskočili. (...) Sada su tražili među žrtvama Stevu Vuksana, koji je isti dan prodao konje i vraćao se sa sajma. Tražili su da mu oduzmu novce“ (BULAJIĆ, 1988, str 254).²³

²¹ HDA, kut. 258, 13103-13130. Saslušanje Slave Srnak, 1952.

²² Cikoš griješi u datumu pokolja u Gudovcu.

²³ Ovdje treba napomenuti kako neki podaci upućuju na to da su se među žrtvama nalazili i neki članovi predratnoga četničkog udruženja iz Bjelovara. Stevo Vuksan bio je u predsjedništvu četničkog udruženja Bjelovar, čiji je predsjednik bio prof. Blaž Aleksić. Inače, Pododbor četničkog udruženja u Bjelovaru osnovan je 1933. godine i imao je oko 500 članova. Samo je udruženje izazivalo uznemirenost hrvatskog stanovništva. Najpoznatiji slučaj četnika u Bjelovaru jest incident u selu Kokinci, kotar Bjelovar, kada su poginula 2 hrvatska seljaka. Udruženje je raspušteno 27. IX. 1935. godine, ali su se njegovi članovi i dalje sastajali. U sjedištu udruženja nalazilo se oko 10 pušaka. U hrvatskoj je historiografiji četništvo u Hrvatskoj između dva rata slabo istraženo. Tek poslije istraživanja moglo bi se ustanoviti u kolikoj je mjeri četništvo u Hrvatskoj bilo samo nastavak predratne četničke organizacije, a koliko je sadržavalo nove idejno-političke elemente nastale u Hrvatskoj pod uvjetima Drugog svjetskog rata (JELIĆ-BUTIĆ 1988, 145-231; HDA, Izvještaj).

9. Mrtva tijela gudovačkih ųrtava ustaše su prelili tek kupljenim krečom te ih prekrili tankim slojem zemlje. Postoje sporovi oko točnog broja ųrtava u Gudovcu, ali se uvijek kreće oko 200 ljudi. Nije postojala nikakva namjera ustaške vlasti da prikrije taj zločin, jer se njime htjela poslati poruka svim neprijateljima ustaške vlasti i NDH. Poznati hrvatski umjetnik Edo Murtić putovao je kao dijete iz Zagreba u Bjelovar. „*S majkom sam krenuo na selo po krumpir u selo Gudovac pokraj Bjelovara. Išli smo vlakom, sve onako polako, vlak stane pa onda dugo stoji, pa opet krene, da bi ja u svijetloplavoj svjetlosti svitanja vidio jedno bijelo polje veličine teniskog igrališta. Bolje pogledam iz vlaka i imam što vidjeti, iz te vapnene vode vire ruke, noge, kosa, glave. (...) Poslije sam čuo da su cijelo selo pobili i posipali vapnom. To je bio moj prvi susret sa terorom*“.²⁴ Koliko su se vijesti brzo širile dokazuje i pismo Josipa Broza Tita iz Beograda Kominterni u Moskvu u kojemu on opisuje spomenute ustaške zločine.²⁵

Poslije dva dana došla je njemačka komisija koja je dala nalog da se leševi iskopaju i fotografiraju. Tada je izbrojano 187 leševa. Tom je prilikom spašen još jedan preživjeli koji je dva dana ležao na gubilištu. Despić iz Klokočevca, koji je preživio, ovako je opisao taj trenutak: „Sa Nijemcima je bila Marta Omćikus iz Bjelovara kao tumač. Poznao sam je i pozvao upomoć. Rekla je nešto Nijemcima. Ustaše koji su bili tu, sklonili su mrtve sa mene i izvukli me na travu, koja je bila crvena od krvi. (...) Nijemci su me prebacili u bjelovarsku bolnicu. Vodili su računa o meni, jer kad sam ozdravio, sproveli su me u Danicu. Njemačka vojska je uskoro uhitila ustaše koji su sudjelovali u pokolju, sprovela ih u Bjelovar i zatvorili u bjelovarsku gimnaziju. Njemačka je komanda djelomično preuzela vlast u gradu i objavila proglas u kojemu se naglašava da ‘takozvane akcije čišćenja od strane hrvatske vojske i zaštitnih jedinica treba spriječiti snagom njemačke vojske. Ako hrvatska vlada za takve poslove ima opravdan razlog onda ona treba da dobije odobrenje od Nijemaca od Generalne komande’“.²⁶ Izgleda da je njemačka komanda tražila objašnjenje hrvatskih vlasti za slučaj u Gudovcu. Predstojništvo gradskog redarstva Bjelovara dostavilo je, naime, Ministarstvu vanjskih poslova NDH „Iskaz o poginulim Hrvatima u vremenu od 6. do 30. travnja 1941. na području Bjelovara“ u kojem se nalazi 28 poginulih Hrvata. Vidi se da je spis bio namijenjen njemačkoj komandi jer je rukom nadopisano: „Prevesti na njemački u 4 primjerka“ (DIZDAR – SOBOLEVSKI 1999, 155-156). Uskoro su svi uhićenici pušteni, no nitko od ustaša nije snosio nikakve posljedice. Nijemci su rasturili letak na ćirilici u kojemu se upozoravaju Srbi da će za jednoga ubijenoga njemačkog vojnika biti streljano 100 Srba (DIZDAR 1989, 29). Tim se postupkom njemački okupator solidarizirao s novouspostavljenom ustaškom

²⁴ *Novi list*, 24. 12. 2003, 5.

²⁵ *Sabrana djela Josipa Broza Tita* 1982, 20.

²⁶ *Građa za historiju NOP-a u Slavoniji* 1962, 13. Proglas generalne komande.

vlasti. Zanimljivo je da su fotografije gudovačkih žrtava javno objavljene 1942. godine na izložbi u hotelu Balkan u Beogradu, s ciljem da se onemoguće snage koje su nastupale s progugoslavenskim stavovima, a koje je njemačka uprava u Nedićevoj Srbiji smatrala opasnim.²⁷

Zaključak

Iako mnogi istraživači naglašavaju da je zločin u Gudovcu početak masovnih progona srpskog stanovništva, sugerirajući pritom neki zacrtani plan koji je nastao još među pripadnicima ustaške emigracije u Italiji i koji se počeo ostvarivati najprije na području Bjelovara, „Slučaj Gudovac“ više nosi pečat „zastrašivanja“ i odlučnosti ustaške vlasti da svim pojavama koje remete njezino ustrojavanje i stabilizaciju pošalje strašnu poruku. Taj su „model“ preuzeli od nacističkih snaga. S obzirom da se zločin u Gudovcu dogodio u specifičnim okolnostima bjelovarskih događaja samo 18 dana nakon osnutka Nezavisne Države Hrvatske, on nije imao elemente nekog dugoročnog plana, jer se sam zločin zbio u prilično nesređenim i konfuznim uvjetima u kojima se plan stvarao doslovce na „terenu“. Upravo je u tim danima trajala deportacija srpskog stanovništva iz prostora Grubišnog Polja u Zagreb, u prostor Zagrebačkog zbora, i u logor Danicu kraj Koprivnice. U Bjelovaru je prvih dana uhićeno mnogo ljudi, ali ih je većina poslije puštena. Tek je manji dio otpremljen u logor Danicu. Po svim pokazateljima „Slučaj Gudovac“ slijedio je istu matricu koju su primjenjivale njemačke i talijanske trupe: za ubijenog njemačkog vojnika strijeljale bi 100 civila. Ipak, ovaj je događaj unio veliko nespokojstvo među hrvatske građane. Put u zločin koji je ustaška vlast inicirala i provela ovakvim je postupcima postao otvoren.

Bibliografija

Izvori

Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (AVI BG), Fond NDH, kut. 239, reg. br. 2/3-5.

Hrvatski državni arhiv (HDA), Bjelovarsko popunidbeno zapovjedništvo, V.T. br. 17, 16. 7. 1941.

Hrvatski državni arhiv (HDA), ZKRZ, Okružna komisija i Kotarska komisija grada Bjelovara, kut. 691, 2/45 i 206/46, Izvještaj.

²⁷ Fotografije njemačke komisije sa stratišta u Gudovcu čuva Muzej žrtava genocida u Beogradu, a neke od tih fotografije su dostupne i u Muzeju žrtava holokausta u Washingtonu (http://www.ushmm.org/uia/cgi/uia_query/photos?hr=null&query=kw120963)

Hrvatski državni arhiv (HDA), kut. 258, 13103-13130. Saslušanje Slave Srnak 1952.
Hrvatski državni arhiv (HDA), Kotarski sud u Bjelovaru, posl. br. kr. 22/52-2. Zapisnik 26. VI. 1952.

Građa za historiju NOP-a u Slavoniji (1962), knjiga I, Slavonski Brod.

MAČEK, Vladko (1992), *Memoari*, Zagreb.

MAKANEC, Julije (1944), Ustanak u Bjelovaru, *Hrvatska smotra*, ožujak-travanj (br. 3 i 4), 102-112.

Muzej ųrtava holokausta u Washingtonu (http://www.ushmm.org/uia-cgi/uia_query/photos?hr=null&query=kw120963)

Novi list (Rijeka), 24. XII. 2003.

Literatura

BALEN, Šime (1952), *Pavelić*, Zagreb: Biblioteka društva novinara Hrvatske.

BJELOVITIĆ, Miloš (2002), *Gudovac 1941 – da se ne zaboravi*, Banja Luka.

BLAųEKOVIĆ, Stjepan (1985), *Bjelovar*, Bjelovar: SIZ kulture Bjelovar.

BULAJIĆ, Milan (1988), *Ustaški zločini genocida I*, Beograd: RAD.

DIZDAR, Zdravko (1989), Teror okupatora i ustaša i aktivnost NOP-a u Bjelovaru 1941-1945, *Bjelovarski zbornik*.

DIZDAR, Z. – SOBOLEVSKI, M. (1999), *Prešućeni četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb.

GOLDSTEIN, Ivo (1994), Antisemitizam ustaškog pokreta, *Spomenica Ljube Bobana*, 321-332.

GOLDSTEIN, Ivo (2001), *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb.

GOLDSTEIN, Slavko (2000), Afera Vujičić, *Ljetopis SKDP* 9, 191-261.

GREGORIĆ, Pavle (1969), *NOP u Zapadnoj Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu*, Slavonski Brod.

HORVAT, Rudolf (1942), *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb.

HUTINEC, Goran (2004), Historiografija o uzrocima poraza Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu 1941, *Polemos* 7, 1/2 (13/14), 193-208.

JELIĆ, Ivan (1991a), Izlaganje na Okruglom stolu „Hrvatska 1941.“, *Časopis za suvremenu povijest* 1-3.

JELIĆ, Ivan (1991b), U povodu jedne obljetnice – Novi dokumenti o događajima u Srbu 27. srpnja 1941., *Časopis za suvremenu povijest* 1-3, 273-284.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta (1977), *Ustaše i NDH 1941-1945*.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta (1983), *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb.

JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta (1988), Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj između dva rata, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 21, 145-231.

KISIĆ KOLANOVIĆ, Nada (2002), Povijest NDH kao predmet istraživanja, *Časopis za suvremenu povijest* 3, 685.

KOVAČ, Rade (1952), *Bjelovar i okolica protiv okupatora*, Bjelovar.

- KRIŠTO, Jure (1998), *Katolička crkva i NDH 1941-1945*, Zagreb HIP.
- MATICKA, Marijan (1995), O istraživanju povijesti NDH, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 28, 254-257.
- PETRINOVIĆ, Ivo (2002), Mile Budak – portret jednog političara, Split.
- SABRANA djela Josipa Broza Tita* (1982), Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- SJEVEROZAPADNA Hrvatska u NOB i socijalističkoj revoluciji* (1981), knjiga I, Zagreb
- TESLA, Lazo – JURLINA, Branko (1980), *Pokolj u Gudovcu*, Bjelovar.
- VELAGIĆ, Savo (1994), Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata, *Bjelovarski zbornik* 4/5, 135-143.

“Gudovac Case” on April 28, 1941

The attack of the Axis Forces on the Kingdom of Yugoslavia on April 6, 1941 enabled the creation of the Independent State of Croatia led by Ustasha leader Ante Pavelić. Before the actual declaration of the new state, Croatian soldiers of the 108th regiment of the Royal Yugoslav Army, led by pro-Ustasha “Peacemaking Committee”, disobeyed the authorities in Belgrade. The rebel regiment, helped by “Peasant protection”, took over Bjelovar soon and forced the Serbian officers to leave Bjelovar. In retaliation, some Yugoslav Army formations killed Croatian peasants within the town area. In that situation, the founding of a new authorities in Bjelovar was passing in the atmosphere of terror and fear from the disliked elements of the new authorities, especially communists and Serbs. Using one of the incidents in the sins in village of Gudovac, where two guards had been killed, the Ustasha authorities killed around 200 Serbs from Gudovac and surrounding villages as a message to those who were not willing to obey and who did not accept “new condition”. Such actions of the Ustasha authorities paved the way for terror against its opponents.

Ključne riječi: Gudovac, Nezavisna Država Hrvatska, pravoslavno stanovništvo, „seljačka zaštita“, zločin.

Key words: Gudovac, The Independent State of Croatia, Serbian Orthodox inhabitants, peasant protection, crime.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 39

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2007.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 39

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007. godine

Naklada

400 primjeraka

